

HZ.EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE ELDE EDİLEN

BAŞARILAR*

Yazan: Elias Shoufany

Çeviren: Prof.Dr. Ahmet Turan YÜKSEL, Arş.Gör. Murat AK
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İki yılı biraz aşan halifeliği döneminde İslâm'ın ilk halifesi iki önemli başarıyı gerçekleştirebildi. Birisi Medine'nin hakimiyetinin Arabistan'daki bütün Araplar ve ayrıca Suriye bölgesinde bulunan kabilelerin önemli bir kısmına yayılmasıdır. Diğeri ise, Hz.Ebû Bekir döneminde Arap Yarımadası'nın, tarihte ilk defa siyasal bir birlik haline gelmesidir. İslâm karşıtı bütün grupların Medine ordusunun cesur komutanlarıncâ hakimiyet altına alınmasıyla halife, kendisini bütün Arapların tartışmasız lideri olarak kabul ettirmiştir.

Hz.Ebû Bekir'in ilk başarısı, İslâm'ı kabileciliğe üstün ve etkili hale getirmesi; ikincisi de, dönemin iki büyük imparatorluğu olan Bizans ve İran'a karşı İslâm ordularının ilk askeri hareketini organize etmesiydi. Bu şekilde İslâm orduları kısa bir sürede iki imparatorluğun üstesinden gelmeye muvaffak oldular.

Bu başarıyı elde etme sürecinde Hz.Ebû Bekir, hem pek çok dahili ve hem de harici zorlukların üstesinden gelmek durumunda kalmıştır. İçeride, yani Medine'de, iç savaşa ve kardeş kanının akmasına yol açmadan Ensar'ın muhalefetini aşmak zorunda kalmıştır. Ensar devlet işlerine Mekkelilerin hakim olmasına karşıydılar ve gerçekleşmemesi için çok çaba gösterdiler ancak halifeliği içlerinden birisinin elde etmesinde başarılı olamadılar. Müslümanlar tarafından kurulan yeni devlette hakimiyeti sağlama konusunda, Kureyş ileri gelenleri ile Ensar arasında bir rekabet vardı. Bu noktada Goldziher, kabilesel üstünlüğün oluşumunu güneyli veya kuzeyli soydan gelmek esasına göre değerlendirmektedir. Ona göre Ensar, Kureyş'in asalet ve saygınlık iddialarının karşısında güneyli geçmişleriyle iftihar etmiştir.¹ Kuzeyli Kaysiler ile Güneyli Yemeniler arasındaki bu husumet, tahrip edici sonuçlarla günümüze kadar devam etmiştir.

* Elias Shoufany'nin al-Riddah and the Muslim Conquest of Arabia (Beirut, 1972) başlıklı kitabının 150-164 sayfaları arasında yer alan "The Success of Abu Bakr" bölümünün çevirisidir.

¹ Ignaz Goldziher, Muslim Studies, Çev. C.R.Barber-S.M.Stern, Chicago, 1966, ss. 90-91.

Hız.Ebü Bekir, bir grup önde gelen sahabenin güçlü muhalefetine rağmen siyasetini icra etmek durumunda kalmıştır. Söz konusu grubun liderliğini Hz.Ömer yapmaktaydı. Hz.Ömer'in siyasetinin ne olduğu konusunda rivayetler çok bilgi ulaştırmamaktadır. Bu noktada varılabilecek sonuç, Hz.Ömer'in "mürted"lere karşı müsamahakar bir siyasi tutumu savunduğudur. Onun bu şekilde bir genişlemeye karşı olması ihtimal dahilinde değildir. Özellikle hilafeti döneminde vuku bulan sonraki olaylar Hz.Ömer'in genişleme konusundaki gayretinin delilleridir. Bununla birlikte, Hz.Ömer Mekke'nin fethinden sonra Hz.Peygamber'in kabilelere yönelik ortaya koyduğu siyasi tavrın değişimine karşı olmuş olabilir. Muhtemelen Hz.Ömer, Mekke aristokrasisinin Hz.Peygamber'in siyasi tavrı üzerinde giderek büyüyen etkisini hissetmiş ve derin bir dini hissiyatla buna karşı çıkmıştır. Bu durum, Hz.Ömer'in Hz.Ebü Bekir'e muhalefetine sebebi de olabilir. Hz.Ebü Bekir Mekke desteğini bütünüyle alarak Hz.Peygamber'in siyasi tavrını açıkça izlemiş, Hz.Ömer ise bu siyasi tavra muhalif bir tutum takınmıştır. Müslüman toplumun ön saflarına kadar terfi eden Mekkeli zeki tacirleri gören ve kendilerini bu müslüman devlet içerisinde daha fazla salahiyet sahibi olarak düşünen Hz.Ömer ve ilk muhacirlerden oluşan grubu, bu tacirlerin Medine'deki siyasi arenaya hakim olmalarını engellemeye çabalamış ve onları devlet işlerinin yönetiminden uzak tutmaya çalışmıştır.

Medine ve Hicaz'ın dışında, Hz.Ebü Bekir Arabistan'da "Ridde" olayları olarak bilinen çeşitli hareketlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Merkezîyetçiliğe karşı düşmanlıkla, Medine'deki devletin bir benzerini oluşturma arzusuyla ya da mahalli mirası ve statükoyu muhafaza etme amacıyla motive olan bu hareketlerin hepsi, Medine'deki devletin hâkimiyetini bütün Araplar üzerinde yaymaya yönelik siyasi tavrına muhaliflerdi. Müslümanların sınır ötesi cephe ile ilgilenmeleri ve Arabistan kabileleriyle savaşmakla meşgul olmaları çok geçmeden iç rakiplerini gölgede bırakmış ve bu durum müslümanları varlıklarını tam olarak sürdürmek için kuvvetlerini birleştirmeye mecbur kılmıştır. Bununla birlikte bu iç husumetler iç savaş şeklinde patlak verdiği Hz.Osman dönemine kadar içten içe devam etmiştir. Ancak, Hz.Ebü Bekir başlangıçta müslümanların bütün enerjisini gayr-i müslim Araplara yönelik kullanmada ve onları Medine otoritesine tabi kılmada başarı sağlamıştır.

Hız.Peygamber'den Hz.Ebü Bekir'e tevarüs eden, Mekke aristokrasisi tarafından savunulan ve onların göçebe müttefikleri tarafından desteklenen yayılmacı* siyaset Arabistan'da ve aynı şekilde Suriye Çölü'nde başarı elde etti. Arap fetih hareketinin başarısını sağlayan etkenlerle ilgili çok sayıda teori öne sürüldü.² Yine Hz.Peygamber'in siyasi başarısının sebepleri ilk dönem İslâm'ını konu edinen çok sayıda tarihçi tarafından irdelendi ve bu başarıya açıklamalar getiril-

* Hz.Peygamber'in İslâm'ı tebliğ ve daveti konusu Batılı yazarlar tarafından genellikle yanlış algılanmış ve bu durum, burada ve ileriki sayfalarda olduğu gibi, yayınlarında "yayılmacı siyaset (expansionist policy)" şeklinde ifade edilmiştir. Aynı durum Hz.Ebü Bekir döneminde başlayan İlk İslâm fetihleri ve bu fetihlerin sebepleri için de söz konusudur. Özellikle bu konuda Batılı yazarların görüşleri için bkz. Ahmet Turan Yüksel, "Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslam Fetihleri", S.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Konya, 1996), Sayı: 6, ss. 169-195. (Çev.)

² G.H.Bousquet, "Observations sur la Nature et les Causes de la Conquet Arabe", Studia Islamica, 6 (1956), ss. 37-52.

di.³ Fakat, Hz.Ebû Bekir'in yayılcı savaşının ilk adımları ve bu savaşta başarıları ne kadar önemliyse, diğer yerel sebepler de bir o kadar ve daha önemli roller oynadılar.

Bu yeni doğmuş Medine İslâm Devleti yaptıklarını başarabilmek için en azından nispeten hacimli ve o dönemde Arabistan'da var olan durumu bu devletin avantajı doğrultusunda kullanabilecek ve hızlı fonksiyon icra edebilecek kendisini bu işe adayan destekçilerin oluşturduğu organize olmuş bir yapıya sahip olmalıydı. Destekçilerden meydana gelen bu yapı, işaret edildiği gibi Mekkeliler ve onların müttefik kabilelerince oluşturuldu. Arabistan'ı halifenin otoritesine tabi kılma işi o dönemde Arabistan'daki çeşitli jeo-politik birimler içinde var olan şartlarla kolaylaştırılmıştı.

Necid bölgesindeki iki mücadele bu bölge üzerinde İslâm'ın üstünlüğü ile sonuçlandı. Büzâha galibiyeti, Esed ve Ğatafân'ı İslâm kontrolü altına aldı ve "Akraba Savaşı" da Benû Hanîfe kabilesinin Medine hakimiyetine karşı direnişini kırdı. Şuna işaret etmek dikkate değer bir durum olacaktır; İslâm kaynakları her iki mücadelede de kabilelerin "sahte peygamberler" denilen kumandanların komutası altında müslümanlara karşı savaşıklarına vurgu yapar. Geleneksel kabile liderliği ve bu liderliğin savaşta ve barışta ittifaklar ve benzer diğer durumlar aracılığıyla kabilelerinin işlerini idare etme şekilleri, İslâm'ın gelişen gücü ve liderlik biçimiyle uyusmuyordu. Ve bu yüzden kabile liderleri kendilerine müslüman oluşumu örnek almaya çalışıyorlardı. Bir dizi "sözde peygamber" de bu noktadan hareketle ortaya çıkmıştı.

Büzâha zaferi çok az bir güç kullanarak kazanılmıştı. Esed ve Ğatafân'ın müttefik güçleri özellikle Tayy kabilesinin ittifaktan çekilmesinden sonra İslâm atağına karşılık vererek onu püskürtecek yeterli güce sahip değillerdi. Buna ek olarak, müttefik kabileler tarihlerinde ilk kez yeni bir savaş çeşidiyle yüz yüze gelmişlerdi. Bu, önceden alışık oldukları ve onların savaşla ilgili faaliyetlerine uyan "gazve" tipi bir saldırı değildi. Bu savaş daimi boyun eğdirme amacını güden bir savaştı. Başrolde olanlar bir hedefi ve herkesi içine alan planları olan bir insan grubuydu. Daha da ötesi, müttefikler diğer bir zaaf sebebiyle de güç kaybediyorlardı, bu da ehil bir liderliğin eksikliği idi.

İslâm kaynaklarının "sahte peygamber" olarak ifade ettiği ve Büzâha'da müttefiklerin lideri olan Tuleyha⁴, kendi topluluğuna uygulanabilir bir dini sistem ve siyasi hayat sağlayan Hz.Muhammed'le karşılaştırıldığında, Hz.Muhammed'in cazip davetine mukabil kendi tebasına önerebileceği bu çeşit bir teklife sahip değildi. Şayet Tuleyha peygamberlik iddiasında bulunmuş ise, bilgi eksikliğinden dolayı onun öğretileri hakkında herhangi bir düşünce geliştirmek durumunda değiliz. Peygamberliği ile ilgili sınırlı bilgi içeren kaynaklarda Tuleyha bir peygamberden ziyade kâhin gibi görünmektedir. Tuleyha o dönemde yarımada yayılan peygamber olma dalgasıyla sürüklenmek isteseydi şüphesiz peygamberliğini tesis etmekte ve İslâm hücumuna karşı mukavemet gösterecek yeterli mahalli desteği toplamakta geç kalmış olacaktı. Tuleyha'nın aceleyle oluşturduğu

³ W. Montgomery Watt, Muhammad at Medina, Oxford, 1956, ss. 142-50.

⁴ Bu isim metinde Talha şeklinde geçmektedir. Ancak Tuleyha olması gerektiğinden, çeviride bu şekilde zikredilmiştir. (Çev.)

birlik Hâlid b. Velîd ve müslümanlardan oluşan ordusuyla ilk karşılaşmasında parçalandı.

“Sahte peygamberlik” ve kâhinlik konusunda Secâh hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler Tuleyha'nınkinden daha müphem ve çarpıtılmıştır. Secâh aynı dönemde Temim kabilesinde ortaya çıkmış, bu kabilenin çeşitli grupları arasında anlaşmazlıklara sebep olmuş ve sonunda kendi destekçileri olan Benû Yebu'yu da felakete sürüklemiştir. Öyle görünüyor ki, Museylime Secâh'ın kuvvetleriyle ittifakı bir avantajdan çok yük olarak düşündü ve bu yüzden müslümanlarla olacak kesin çarpışmadan önce onları topraklarının dışına attı. Secâh'ın peygamberlik mesajı ve Museylime ile ilişkileri ne derecede olursa olsun, onların kesinlikle Temim kabilesine önemli bir yardımı olmadı. Temim'in yönetimi İslâm ordusu tarafından kolayca ele geçirildi.

Akraba Savaşı'nda Benû Hanife, Necid ve Hicaz'ın hemen bütün kabilelerine ve ayrıca Temim'in bir kısmına bağlı askerlerden oluşmuş bir ordu tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Benû Hanife İslâm ordularının saldırısına karşı teslim olmadı ve müslümanların daha önce Arap topraklarında şahit olmadıkları kanlı bir savaş verdi. Fakat hücum eden İslâm orduları sayıca üstündü, baskın geldiler ve Benû Hanife mağlup oldu ve İslâm ordularının İslâm'ı yayma yolundaki kararlılıklarından dolayı ağır bir bedel ödedi. Benû Hanife'nin mağlubiyetini kolaylaştıran etkenlerden ikisi önemliydi; bunlardan ilki Yemâme'nin eski itibarlı hükümdarı Hevze b. Ali'nin ölümü, diğeri de Sâsânîlerden bu bölgedeki emirliklerine gelen desteğin yetersizliği idi. Hevze'nin ölümünü Benû Hanife ordusu içinde bir bölünme izlemiştir ve bunlardan bir hizip akıncı İslâm ordusu güçlerine katılmıştı. Müseylime hareketinin niteliği de müslümanlara meydan okumanın sonucunu belirlemede hiç de önemsiz değildi.

Müseylime kendi yandaşları için yaşanabilir dini ve sosyal bir sistem kurmaya çalıştı, fakat bizim ana kaynaklarımız onun kendine özgü öğretileri hakkında çok az güvenilir bilgi vermektedir. Onun amacı muhtemelen Hz.Muhammed'in misyonuna karşı bir tavırdı.⁵ Müseylime'nin yandaşlarının müslümanlarla savaşma arzusu kısmen onun liderliğinin dini veçhesine hamledilebilir. Fakat, yandaşlarını daha üstün bir güce karşı direnmeye toplaması onun hareketinin yöresel milliyetçiliğe ve kabilesel dayanışmaya başvurmasındandı. Müseylime hareketinin amacı Yemâme'de geleneksel kabile modelinin yanında bağımsız bir idare tesis etmektir. Müseylime kabileler-üstü olan müslüman hareketi içinde asimile olmaya karşı direnmeye, (sözde) peygamberliğiyle kabilesel dayanışmayı birleştirerek de Hz.Muhammed'in meydan okumasına karşı koymaya çalıştı. Müseylime'nin çabası sonuç vermedi ve bu başarısızlık İslâm'ın gücüne ve İslâm'ın taşıdığı ideolojinin o dönemdeki Arap toplumunun ihtiyaçlarına cevap oluşuna tanıklık etti.

Tarihlerinin bu diliminde Arabistan'ın doğu kıyısında ikamet eden Araplar, Sâsânî yönetimi altındaydılar. Sâsânîler, Bahreyn ve Umân sakinlerini Doğu ile olan ticarete rakip olarak gördüler, bu yüzden de sakinler arasında ticari aktiviteleri kontrol altına almak amacıyla bu bölgeler üzerinde hakimiyetlerini yaymış-

⁵ Bkz. Fr.Buhl, “Musaylima”, El, New Edition, E.J.Brill, 1993, VII, 664-665; J.Wellhausen, Skizzen und Vorarbeiten, VI, 17. Ayrıca bkz Dale Eickelman, “Musaylimah,” JESHO, X, ss. 17-52.

lardı.⁶ Hîre şehrinin en parlak günlerinde bu doğu yöreleri Lahmî Emirlerin himayesi altındaydı. Fakat Hîre Hanedanlığı çökertilip, yönetimi elinde bulunduran Lahmî Hanedanlığı onları imha edince, doğu Arabistan'ın kabile reisleri bölgelerinde Sâsânilerin doğrudan temsilcileri oldular bu suretle daha büyük ün elde ettiler. İbn Habîb, el-Muhabber'inde, Bahreyn'deki Muşakkar panayırıyla ilgili şunları söyler;

Sonra onlar (tacirler) panayırı Dûmet'ül-Cendel'den Hecer'deki Muşakkar'a aldılar. Bu panayır Cemâziyelevvel'in başından sonuna kadar devam ederdi. Sâsâniler denizi geçer ve ticarî eşyalarıyla birlikte panayıra gelirlerdi, sonra da bir sonraki yılın aynı günlerine kadar dağılırlardı. Abdü'l-Kays ve Temîm kabileleri bu panayıra komşuydular. (Panayırın) başındakiler Temîm kabilesinden, Munzir b. Sâvâ boyundan olan Benû Abdillâh b. Zeyd'den idi. Fârisî kralları Hîre panayırına Benû Nasr'ı, Umân'a Benû Müstekbir'i temsilci tayin ettikleri gibi onları da Muşakkar panayırına temsilci tayin etmişlerdi. Bu başkanlar (Temimli panayır başkanları) Dûmetü'l-Cendel panayırının başındakiler gibi yapıp onlar gibi davrandılar; tacirleri gelirlerinin onda birini (uşur) vermeye mecbur tuttular.⁷

Bir diğer paragrafta Umân ve Mehre ile ilgili olarak İbn Habîb şu bilgileri verir;

Diğer bir panayır da Suhar ve Umân panayırındı. Genellikle Recep ayının ilk gününde başlar ve beş gece sürerdi. Cülendâ b. Müstekbir oradaki tacirlerden gelirlerinin onda birlik kısmını (uşur) alırdı. Bir diğer panayır da Debâ panayırındı. Debâ, Arapların iki liman şehriden birisi idi; Sind, Hindistan ve Çin'den tacirler, Doğu'dan ve Batı'dan insanlar bu limana gelirdi. Bu panayır Recep ayının son günü düzenlenirdi. Tacirler bu panayırda pazarlık yoluyla ticaret yaparlardı. Cülendâ b. Müstekbir Suhar panayırında olduğu gibi bu panayırda da gelirin onda birlik kısmını (uşur) toplardı. Bu panayırda o da diğer yerlerdeki panayır başkanlarının davrandığı gibi davranırdı. Bir diğer panayır da Mehre ülkesindeki Şîhr panayırındı. Bu panayır Hüd Peygamber'in mezarının bulunduğu dağın eteğinde yer almaktaydı. Bu panayırda zorla toplanan bir vergi yoktu, çünkü Mehre krallıkla yönetilen bir bölge değildi. Panayıra gelen tacirler Mehre'li Benû Muhârib b. Harb'in himayesi altında idiler. Şîhr panayırını Şaban ayının ortasında kuruluyordu.⁸

Evvelki paragraflarda Fârisîlerin Arabistan'ın doğu kıyısındaki panayırlardan elde ettiği kazanca İbn Habîb tarafından açıkça dikkat çekilmişti. Bizanslılara karşı verdikleri savaş mücadelelerinin yüklü masraflarını karşılayacak paraya çok ihtiyaçları olan Fârisîler,⁹ ticareti etkili bir şekilde kontrol altına almak maksadıyla bahsedilen panayırlara temsilcileri olarak tayin ettikleri yerel başkanları atayarak bu bölgede hâkimiyetlerini genişlettiler. Arabistan'ın doğu kıyısındaki ticaret merkezlerine temsilci olanların temel fonksiyonu, panayırlara ticaret için gelmiş olan tacirleri vergiye mecbur kılmak ve topladıkları paraları Sâsânî imparatorluğunun hazinesine teslim etmektir. Sâsânî imparatorluğu güçlü olduğu ve temsilci-

⁶ İrfan Kavar, "The Arabs in the Peace Treaty of A.D. 561," Arabica, 3 (1957), ss. 181-213.

⁷ Muhammed İbn Habîb, el-Muhabber, Yay. Ilse Lichtenstadter, Haydarabad, 1942, s. 265.

⁸ İbn Habîb, ss. 265-266.

⁹ İrfan Kavar, s. 193.

lerine etkin desteğini sürdürdüğü sürece, otoritesine karşı konulmamış ve Arap kabileleri onların liderliğine boyun eğmişti. Fakat ne zaman bu gücünü kaybetti, özellikle milâdî 622-628 yılları arasında Heraklius'a yenildikleri savaştan sonra, Arabistan'daki emirleri yalnız kalmışlardı. Bu yüzden de rakip mahalli liderlerin, emirlerin otoritesine meydan okumaları da gayet tabii idi. Gerçekte hem Bahreyn'de hem Umân'da durum bu şekildeydi. Yerel liderler arasındaki bu didişme müslümanların bu toprakları fethini kolaylaştırmıştı. Bu bölgelerin her birinde panayırlar üzerinde kontrolü eline almak isteyen iki muhalif grup olduğundan, müslümanlar çok az güç kullanarak hareket etmiş, bu da o bölgelerdeki hassas güç dengesini bozmaya yetmiş ve Medine ile ittifaka giren gruba üstünlüğü vermişti. Hem Bahreyn'de hem Umân'da hangi grup Medine hâkimiyetini kabul etme eğiliminde olmuşsa, muhaliflerine galip gelmesi için müslümanların çok az yardımı gerekmişti. Şunu belirtmek dikkate değer olacaktır; hem Bahreyn'de hem Umân'da, her iki durumda da müslümanlar önceki Fârisî emirleri desteklediler. Şüphesiz bu emirler otoritelerinin çöküyor olduğunu bilerek, giderek zayıflayan önceki Fârisî hakimlerinin yerine geçecek desteği elde etmek üzere çaresizce yönlerini Medine'ye çevirdiler.

Muhâcir b. Ebî Ümeyye Yemen'i hemen hemen savaşmadan fethetti. Ha-beşliler tarafından yapılan bir fetihten sonra Sâsânîlerin yardımıyla yapılan yeniden bir fetih, Yemen'de Sâsânî hakimiyetinin tesisi ve merkezden gelen desteğin yetersizliğinden bu hakimiyetin zayıflaması gibi sebeplerle, yarımadanın güney-batı köşesinde bir kaos oluşmuştu.¹⁰ Kabilelerin kendi içlerinde bölünmesi, Ebnâ hâkimiyetinin başkent San'â ile sınırlı kalması, Esved'in yükselişi ve sonra düşmesi sonucunda küçük İslâm ordusu Yemen'i fethederken az bir direnişle karşılaştı. Hz.Peygamber Yemenlilerle mücadele ederken, bir grubu diğerine karşı harekete geçirerek bir model ortaya koymuştu. Bu siyaset tarzıyla Hz.Peygamber hayattayken bazı başarılar elde edilmişti, bununla birlikte bu siyaset tarzının olgun meyvelerini Hz.Ebû Bekir topladı. Yolu boyunca dost kabilelerden ordusuna neferler katarak Yemen'e gelen İslâm komutanı İslâm'ın ilk halifesi Hz.Ebû Bekir, o zamana kadar San'â'nın güçsüz olan yöneticisi Kays b. Mekşuh'un muhaliflerinin tümünü harekete geçirmeyi başararak Yemen'in tamamını İslâm kontrolü altına almayı muvaffak oldu. Yemenli kabileler İslâm'dan önce uzun süredir kuzeye doğru göç ediyorlardı ve müslüman yayılma hareketi diğer topraklarda yerleşim yeri arama arzusunda olanlar için kapı olma ihtiyacını karşılıyordu. Bu yüzden, Yemen kabileleri Suriye'ye hücum eden İslâm ordusuna ilk katılanlar arasındaydılar. Kuzeydoğu Arabistan'da Fârisî sınırında, Arap kabileleri arasındaki durum Medine'nin müdahalesini gerektirdi; müslümanlar tarafından Suriye Çölüne akının kapısı açıldı. Bu bölgedeki kabileler arasında durum M. J. Kister'in ifadeleriyle şu şekildeydi;

"6. yüzyılın ikinci yarısı, Kuzeydoğu Arabistan ve Hîre kabileleri arasındaki ilişkilerin köklü değişimi süreciydi. Kabilelere karşı akınlarda yer alan ve kabileler-arası çarpışmalarda savaşan Hîre güçlerinin galibiyeti kabileler nazarında yöneticilerin itibarını zayıflatmıştı. Bazı liderlere tanınan kervanları koruma imtiyazları kabileler arasında kıskançlık ve anlaşmazlığa sebep oldu ve aralarında savaşa yol açtı. Durumdan hoşnut olmayan kabileler Hîre'ye karşı isyana kalkıştı.

¹⁰ Watt, s. 118.

Liderlere ait kervanlara sık sık saldırılar meydana geldi ve ticaret yolları güvensizleşti; Hîre yöneticileri ticaret yollarının kontrolünü kaybetmeye başladılar ve itibarları azaldı. Hîre yöneticilerinin zayıflığı gözle görülür hale geldi, bazı savaşlarda yönetici yanlısı kabileler tarafında yer alan Sâsânî garnizon birlikleri mağlup oldular.”¹¹

Sâsânîler ve Kuzeydoğu Arabistan’daki Arap kabileleri arasındaki düşmanlıklar İslâm’ın bu bölgeye akın etmesinden çok önceleri başladı. Bu düşmanlıkların ilk safhası Sâsânîlerin hizmetinde olan Hîre hükümdarlarına meydan okuma şeklinde olmuştu. Temim’den Yerbu’ kabilesi Zâtu Kehf Günü’nde Hîre güçlerine karşı savaştı ve onları mağlup etti. Yerbu’ kabilesi Hîre hükümdarını, kendi liderlerini hükümdara vekil olarak önceki konumuna getirmeye zorladı.¹² Kabileler tarafından yönetici kervanlarına yapılan saldırıları Fârisilerin intikam gözetken cezalandırıcı karşılıkları izledi.¹³ Kabilelerin vergi (itâve) ödemeyi reddetmeleri Hîre yöneticilerinin kabilelere karşı baskı kampanyaları uygulamalarına sebep oldu.¹⁴ Kabileler ile Sâsânîler veya onların Hîre emirleri arasındaki ilişkilerin kötüleştiği ilk esnadaki bütün bu durumlarda, Hîre emirleri imparatorluk desteğini tamamen elde etti.

Hîre hükümdarı kendi hakimlerine karşı isyan eden kabilelere yardım edince Sâsânîler ve Araplar arasındaki ilişkiler ikinci kez gerginleşmeye başladı. Bu süreç, Hîre’nin son Lahmî hükümdarı olan Nu’mân’ın Fârisiler tarafından öldürülmesi ve Fârisilerin bu tampon devletin “hükümdarlığı”nı diğer bir kabileye tevdi etmeleriyle son buldu.¹⁵ Lahmî hanedanlığını yok etmek için başka sebepler söz konusu olsa da,¹⁶ Sâsânîler tarafından konulan yeni vergi yükünün Arap kabileleri arasında karışıklığa sebep olan önemli bir etken oluşu ortadaydı ve Lahmî’ler bu sıkıntıyı sonuna kadar yaşamışlardı. Görevden alınan Sâsânî hükümdarı Perviz’den, kendisini tahttan indiren oğlu Şireveyh’e iletilen bir mesajın içeriğinden, Dineverî el-Ahbarû’t-Tıvâl’inde Perviz’in Nu’mân’ı öldürme konusunda kendisini haklı çıkardığı şu paragrafı nakleder;

“Beni suçladığın, Nu’mân b. Munzir’in öldürülmesi ve hükümdarlığın Amr b. Adiy’den İyâz b. Kabîsa’ya geçmesi olayının sebebi şudur. Nu’mân ve ailesi Araplar’la işbirliği yaptı ve onlara hükümdarlığın bizden (Fârisiler) onlara (Araplar) geçeceğini söyleyerek buna göre davrandı. Bununla ilgili yazdığı mektuplar elime geçti, ben de onu öldürdüm ve olan bitenin farkında olmayan başka bir Arabı onun yerine atadım.”¹⁷

(Esas) soru ise, Nu’mân’ı Arap kabileleriyle işbirliği yapmaya iten saikin ne olduğudur. Kaynaklar bununla ilgili çok az bilgi vermektedir. İbn Abdî Rabbih el-

¹¹ M.J. Kister, “Mecca and Tamim”, JESHO, VIII, II.Kısım (Kasım 1965), ss. 113-114.

¹² Nakâidu Cerir ve’l-Farazdak, Yay., A.A. Bevan, Ledien, 1905-1912, I, 66.

¹³ ‘Abid b. el-Abras ve ‘Âmir b. et-Tufeyl, Divan, Yay. Sir Charles Lyall, E. J. W. Gibb Mem, XXI, 1913, ss. 117-118

¹⁴ Ebu’l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Müberred, el-Kâmil, Yay. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim-es-Seyyid Şihâta, Kahire, II, 83

¹⁵ Bernard Lewis, The Arabs in History, London, 1956, s. 33.

¹⁶ Krş. Kister, ss. 114-115.

¹⁷ Ebû Hanife Ahmed b. Davud ed-Dineverî, el-Ahbârû’t-Tıvâl, Yay. Abdu’l-Mun’im Âmir, Kahire, 1960, ss. 109-119.

İkdü'l-Ferid'inde Nu'mân tarafından Sâsânî sarayına gönderilen kabile liderlerinden oluşan bir delegasyondan söz eder. Kister rivayetin uydurma olduğunu iddia eder.¹⁸ Nakledilen rivayetdeki ifadeler düşünüldüğünde Kister'in haklı olduğu söylenebilir. Bu ifadeler belâgât sanatında örnek olarak verilmektedir ve pekala böylesi bir durumda ne söylenmiş olabileceği düşüncesiyle sonraki bir yazar tarafından tertip edilmiş, daha sonrasına ait bir rivayet olabilir. Fakat rivayetin tümünün uydurma olup olmadığı belirsizdir. Bununla birlikte, hikaye örgüsünde bir parça gerçeklik taşıyan bütün Eyyâmü'l-Arab rivayetlerinde olduğu gibi bu rivayet de bir parça gerçeklik taşıyor görünmektedir.

el-İkdü'l-Ferid'deki rivayete göre, Nu'mân Sâsânî sarayını Bizans, Hindistan ve Çin delegasyonları da oradayken ziyaret etti. Nu'mân Araplığıyla övündü, Sâsânî hükümdarı onu tahkir etti ve Arapları küçümsedi. Nu'mân etkili ve güzel bir dille Arapları savundu ve hükümdar bu konuşma karşısında şaşakaldı. Nu'mân'ın Arapları överken dile getirdiği bir başka şey de, onların baskı altında bir vergi ödemeyi reddetmiş olmalarıydı.¹⁹ Rivayetin anlatımına göre Nu'mân Hire'ye döndüğünde Temîm, Bekir b. Vâil, Âmir b. Sa'sa'a, Süleym, Zübeyd ve Murre kabilelerinden birkaçını davet etmiştir. Bu liderler Nu'mân'ın Havarnak sarayına geldiklerinde, Nu'mân onlara şöyle hitap etti; "Bu E'âcimleri (budala Fârisiler) ve sınırlarının Arap ikametinde olan yerlere ne kadar yakın olduğunu biliyorsunuz. Etkisinin ne kadar geniş ve büyük olduğundan kuşku duyduğum Kistrâ'dan bazı haberler aldım. Komşu milletlerin hükümdarlarına yönelik tavırlarının aksine, hükümdar onlara vergi (haraç) yükleyerek, Arapları kendisine, hizmetindeki diğerleri gibi, köle yapmak niyetiyle beslemiş olabilir."²⁰ Bütün meselenin özünde "vergi"nin olduğu görünmektedir.

Bunun yanında, her ne kadar açık bir biçimde ifade edilmemiş ve sadece imalarda bulunulmuş ise de, rivayette geçen konuşmaların temelinde Arapların vergi ödemeyi reddetmeleri gibi genel bir tema vardır. İfade şekillerinin altında bir tehdit yatmaktaydı, bu mesele üzerinde daha fazla ısrarcı olursa Kistrâ'ya yönelik bir ayaklanmanın tehdidiydi, "mesele" ifadesiyle kastedilen de vergiydi. Konuşma içinde Kistrâ'ya açık tehdit vasıtasıyla ifade edilen hususi sertlik bir Temîm lideri olan Hâcib b. Zürâre'ye atfedilir.²¹ Âmir b. Sa'sa'a'nın lideri meşhur savaşçı-şair Âmir b. Tufeyl'in konuşması da sertti.²² Kistrâ ve Şeybân kabilesi reisleri arasındaki şikayetleşmelerde, Kistrâ, Şeybân reisini toprak kirasıyla ilgili iki ödeme üzerinde aralarında karara bağlanmış anlaşmayı çiğnemekle suçlar.²³ İmparatorluğun sınırları üzerinde bulunan Arap kabileleri arasındaki durumun arka planında bulunan hoşnutsuzluğun tasviri olan bu hadise (Arap liderlerinin bir delegasyonla Sâsânî sarayına gelmeleri), Sâsânîlerin kabileler üzerindeki kontrollerini artırma ve onları vergiye bağlama çabalarına işaret eder. Ayrıca bu hadise kabileler arasında giderek artan şiddetin delilidir. Bu şiddet

¹⁸ Kister, s. 114.

¹⁹ Ebü Ömer Ahmed b. Muhammed İbn Abdi Rabbih, el-İkdü'l-Ferid, Yay. Ahmed Emin-Ahmed ez-Zeyn-İbrahim el-Ebyârî, Kahire, 1940-1942, II, 7-9.

²⁰ İbn Abdi Rabbih, II, 10.

²¹ İbn Abdi Rabbih, II, 12.

²² İbn Abdi Rabbih, II, 18.

²³ İbn Abdi Rabbih, II, 17.

hakimlerinin otoritesine karşı meydan okuma derecesine varmıştır ve kabilelerle Sâsânîler arasında kötüleşen ilişkilerdeki üçüncü safhanın habercisidir.

Bu anlaşmazlığın üçüncü safhası, hükümdarlığın birliklerine saldıran ve hükümdarlık topraklarına hücum eden kabileler tarafından başlatıldı. Bu saldırılar Sâsânî hükümdarı tarafından Lahmî Hanedanlığının yok edilmesine karşı bir misillemeydi ve saldırılar bu soylu Arap ailesine (Lahmî Hanedanlığı) sadık kalan kabileler tarafından yönetiliyordu. Bu süreç müslümanların Irak'a yaptıkları akının başarısına zemin hazırladı. Bu süreçle ilişkin Dineverî aşağıdaki şu sözleri aktarır;

Kisrâ b. Hürmüz'ün kızı Bûrân kraliçe olunca, 'Fârisilerin hükümdarı yok ve Fârisiler bir kadının eşiğine sığınmaya çalışıyor' dediler ve bu haberler bütün dünyaya yayıldı. Bekir b. Vâil kabilesinden iki kişi isyan çıkardı; bunlardan Mukanna' b. Harise eş-Şeybânî, diğeri de Süveyd b. Kutbe el-İclî idi. Bu ikisi kendilerine ait kuvvetlerle ilerlediler ve Sâsânî toprakları sınırlarına ordugâh kurdular, sonra Fârisî toprak sahiplerine (dihkânlar) saldırmaya ve ellerinden geldiği kadar yağmalamaya başladılar. Ne zaman peşlerine düşüldü ise, çölün derinliklerine kadar çekildiler ve kimse onları takip edemedi. Mukanna Hire bölgesine, Süveyd de Ubulle'ye (Basra yakınında bir yer) saldırdı. Bu, Hz.Ebû Bekir'in hilafetinde oldu. Bu sebeple Mukanna, Hz.Ebû Bekir'e Fârisî topraklarına yönelik bitimsiz arzusunu dile getiren bir mektup yazdı ve halifenin dikkatini Fârisilerin güçsüzlüğüne çekti. Mukanna Hz.Ebû Bekir'den kendisine bir orduyla takviye yapmasını istedi.

Hz.Ebû Bekir, Hâlid b. Velid'i Irak'a gönderdi.²⁴ Mukanna'nın kabilesi Şeybân, Zû-Kâr Günü Sâsânîleri utanç verici bir şekilde mağlup eden kabileydi.²⁵ Sâsânî sınırındaki imparatorluk topraklarına saldırıda kabilelerin İslâm halifesine kendilerine katılmayı teklif etmeleri, bu bölgenin kapılarını İslâm akınına sonuna kadar açtı ve sonunda bu akınların başarısını sağladı.²⁶ Kabilelerin Sâsânî efendilerine karşı kötü ve itaatsiz davranmaları sebebiyle er geç şiddetli bir cezayla yüzleşecek olmaları, müslümanların ittifakına çok ihtiyaç duymaya itti. Öte yandan müslümanlar için bu ittifak teklifi ellerinden kaçırılmayacakları çok iyi bir fırsattı ve Hâlid vakit kaybetmeden bu ittifakı başlattı.

Bizans sınırında bulunan Arap kabileleri arasındaki durum, Sâsânî tarafında bulunan kabileler arasındaki duruma bir dereceye kadar benziyordu. Fakat, Sâsânî sınırında bulunan kabilelerle Hz.Peygamber'in hayatı süresince bir temasta bulunulmamışken, Hz.Peygamber Bizans tarafında bulunan Araplar arasında başarı elde edebilmesi için Hz.Ebû Bekir'e zemin hazırlamıştı. Hz.Peygamber ve halifesinin Suriye'ye doğru bir genişleme siyasetini desteklediklerine daha önce birkaç defa vurgu yapılmıştı. Fakat Hz.Ebû Bekir'in bu cephede başarı elde etmesinin ana sebebi, Suriye'nin kendi içindeki yerel etkenlerdi. Goubert'in de ortaya koyduğu gibi; "Maurice, Ğassânî Hükümdarlığını yararak; Phocas, Fârisilere karşı savaş başlatarak ve Heraklius da Araplara

²⁴ ed-Dineverî, ss. 111-112.

²⁵ Carl Brokelmann, History of the Islamic Peoples, Çev. J.Carmichael-M.Pearlmann, New York, 1960, s. 8; Wellhausen, VI, 37-38.

²⁶ Krş. Lewis, s. 53; Kister, ss. 115-116.

para ödemeyi keserek İslâm akınları için uygun iklimi oluşturmuştu.²⁷ 6. yüzyıl-
da 580'li yılların başlarında Ğassânî Hanedanlığının yıkılmasını, o dönemde
Ğassânî himayesi altındaki Arap kabilelerinin küçük gruplara bölünmesi ve her
birinin kendi liderini çıkarması izledi.²⁸ Bundan başka, parçalanmış bu kabilelere
Heraklius zulmetti ve bu durum onların müslümanlarla işbirliği yapmalarına
sebepe oldu.²⁹ Buna ek olarak Suriye'deki Bizans ordusu, Bizanslıların siyasi
hesapları ve ihmallerinin sonucu olarak ortaya çıkan yetersiz eğitim sebebiyle
uzun bir süredir bir tür polis kuvveti haline gelmişti.³⁰ Bütün bu etkenler birleşin-
ce, Arapların Suriye fethini fazlasıyla kolaylaştırmıştı.

Sonuç olarak; İslâm'ın ilk halifesi Hz.Ebû Bekir, yeni ve canlı bir ideolojinin
etrafında birleşen, oldukça umut verici maddi kazançla motive olmuş azimli bir
müslümanlar grubunun desteğini alırken, cüretkar bir etkin yayılmacı siyaset
benimseyerek, komşu bölgelerin elverişli şartlarını en iyi şekilde kullanmış ve
başarı elde etmiştir.

²⁷ P. Goubert, "Le probleme Ghassanid a la Veille d'İslam", *Congres des Etudes Byzantines*, I, Act VI (1950), 118.

²⁸ Theodor, Noldeke, *Die Ghassanischen Fürsten* (Arapça'ya Çev. Pendali Jouse-Costi Zurayk), Beirut, 1933, s. 118.

²⁹ Noldeke, s. 49. Ayrıca bkz. M.J.de Goeje, *Memoir sur la conquete de la Syria*, Leiden, 1900, s. 29; H. Lamnens, "Fethu'l-Arab Süriye ve'l-Ceyşu'l-Bizanti", *el-Meşrik*, 30, ss. 338-339.

³⁰ Goubert, s. 117.